

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No. | General Publication Number: 1646

FCR Sertifika No. | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Fecr Yayınları

Yayın No | Publication Number: 994

Kitap Adı: Hicrî III. Asırda Mu'tezile-Şia Etkileşimi

Book Title: Mu'tazila-Shia Interaction in the Hijri Third Century

ISBN: 978-625-5576-49-1

DOI: doi.org/10.70458/fcr.9786255576491

Yazar | Author: Hasan Basri DEMİRER | orcid.org/0000-0002-3411-0465

Kurum | Institution: Diyanet İşleri Başkanlığı

ROR ID: ror.org/007x4cq57

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book - Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 147

Yayın Tarihi | Publication Date: Temmuz | July 2025

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRH | İslam Mezhepleri ve Tarikatları | Religious groups: İslam

BISAC: RELO37000 | Din / İslam | Religion / İslam

THEMA: QRAM | İslam | İslam

LC: BP195.S4 | İslam Mezhepleri – Şiilik | Islamic Sects – Shi'ah

Atf Bilgisi | Cite as: Demirer, Hasan Basri. *Hicrî III. Asırda Mu'tezile-Şia Etkileşimi*.

Fecr Yayınları, 2025.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

Hicrî III. Asırda Mu'tezile-Şia Etkileşimi

Hasan Basri DEMİRER

Ankara 2025

Yazar Hakkında | About the Author

1990'da İzmir'in Karşıyaka ilçesinde doğdu. 2008 yılında Karşıyaka İmam-Hatip Lisesi'nden, 2013 yılında ise Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Yüksek lisans eğitimini, 2018 yılı Mart ayında Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda "*Hicrî III. Asırda Mu'tezile-Şia Etkileşimi*" başlıklı teziyle tamamladı. Doktora derecesini ise Nisan 2025'te İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda "*Hindistan'da İsmailîlik*" başlıklı tezini savunarak aldı. Meslek hayatına 2013 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde "İmam-Hatip" olarak başladı. Hâlen aynı kurumda çalışmaktadır.

He was born in 1990, in the Karşıyaka district of İzmir, Turkey. He graduated from Karşıyaka Imam Hatip High School in 2008 and from the Faculty of Theology at Süleyman Demirel University in 2013. He completed his master's degree in March 2018 at the Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Hitit University, with a thesis titled "*The Interaction Between the Mu'tazila and the Shia in the 3rd Century AH.*" He received his Ph.D. in April 2025 from the Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, İzmir Kâtip Çelebi University, after defending his dissertation titled "*Ismailism in India.*" He began his professional career in 2013 as an Imam-Hatip under the Presidency of Religious Affairs of Turkey. He is currently continuing his service within the same institution.

Kitap Hakkında

Hicrî III. Asırda Mu'tezile-Şia Etkileşimi

Erken dönemde teşekkül etmiş olan iki mezhebin arasındaki etkileşimi incelediğimiz bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın genel çerçevesi, takip edilen yöntem ve çalışma esnasında kullanılan kaynaklar giriş bölümünde verilmiştir. Çalışmada Mu'tezile ve Şia arasındaki ilişkiler ve bunun neticesinde, çoğunlukla Şia'nın Mu'tezile'den etkilendiği fikrî yönler ispat edilmeye çalışılmıştır.

Mu'tezile ve Şia, çalışmanın iki öznesi olduğu için, teşekkül süreçleri konumuz açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple, birinci bölümde söz konusu iki mezhebin ortaya çıkışları, mezhepleşme aşamaları ve temel esasları çerçevesinde teşekkül süreçleri incelenmiştir.

İkinci bölümde ise kuruluşundan hicrî üçüncü asrın sonuna kadar Abbasîlerin genel durumu kısaca ifade edilmiş, daha sonra bu dönemde Mu'tezile ve Şia'nın Abbasî iktidarı ile ilişkilerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. Özellikle her iki mezhebin iktidar tarafından, çoğu zaman aynı dönemlerde ve aynı muamelelere muhatap olmaları, çalışmanın konusu açısından önemlidir. Siyasetin mezhepler üzerindeki etkileyici rolü, ikinci ve üçüncü asırlarda da belirleyici olmuş ve bu durum birçok açıdan Mu'tezile-Şia ilişkilerinin gelişmesinde etkili olmuştur.

Üçüncü bölümde ise, iki mezhep arasındaki etkileşim erken dönemden itibaren incelenmiştir. Özellikle mihne süreci ve sonrasındaki durumları ve aralarındaki ilişkinin gelişimi, mezhepler tarihi ilkeleri çerçevesinde kronolojik olarak takip edilmeye çalışılmıştır. Yine son bölümde tespit edilebildiği kadarıyla Mu'tezile ve Şia arasındaki etkileşimin hangi konularda olduğu ve fikirlerinin süreç içerisindeki değişimi ortaya konmuştur.

Anahtar Kavramlar: Mu'tezile; Şia; Mezhep; Siyaset; Etkileşim

About the Book

Mu'tazila-Shia Interaction in the Hijri Third Century

The study that we examine the interaction between two sects that were formed in the early period is comprised of three sections. The general frame of the study, followed method and sources which were used throughout the study are introduced in the prologue. In the thesis, relationships between Mu'tazila and Shia and as a result of it, the idea that Shia was mostly affected by Mu'tazila are tried to be proved.

As Mu'tazila and Shia are two subjects of this study, the process of formation has an importance in terms of the topic. Therefore in the first section, the occurrence of the subject matter "two sects", the process of being sect and the process of formation are examined within the frame of their basic principles.

In the second section, the general condition of the Abbasids from their establishment until the end of the Hijri third era has been briefly stated, then in this period, the determination of the relationships of Mu'tazila and Shia with the Abbasid power has been aimed. Especially, that both sects were dealt with the same treatments by the power, most of the time in the same periods is significant in the sense of the subject of the study. The impressive role of politics on the sects became determinative in the second and third centuries, and this condition became effective in the development of relationship of Mu'tazila and Shia in many aspects.

In the third section, the interaction between two sects is examined from the earliest period, particularly Mihna process and its following situations and development of the relationship between them have been chronologically tried to be followed within the framework of principles of history of sects. Again in the last section, as far as it can be determined, what the interaction between Mu'tazila and Shiais about and the change of ideas within this process have been presented.

Keywords: Mu'tazila; Shia; Sects; Politics; Interaction

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
ÖN SÖZ	11
GİRİŞ	13
METOT VE KAYNAKLAR HAKKINDA	13
1. Metot.....	13
2. Kaynaklar	15
2.1. Mu'tezilî Kaynaklar.....	15
2.2. Şîf Kaynaklar.....	16
2.3. Diğer Kaynaklar	17
BİRİNCİ BÖLÜM	
MU'TEZİLE VE ŞİA'NIN TEŞEKKÜL SÜRECİ	19
1.1. Mu'tezile'nin Teşekkül Süreci.....	19
1.1.1. Mu'tezile'nin Ortaya Çıkışı	19
1.1.2. Mezhepleşme Süreci	22
1.1.3. Basra-Bağdat Farklılaşması	25
1.1.4. Mu'tezile'nin Beş Esası: el-Usûlü'l-Hamse.....	28
a. el-Menzile Beyne'l-Menzileteyn	28
b. el-Va'd ve'l-Vaid	29
c. el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyi ani'l-Münker	29
d. Tevhid	30
e. Adl	31
1.2. Şia'nın Teşekkül Süreci	32
1.2.1. Şia İsmi ve Şia'nın Ortaya Çıkışı.....	32
1.2.2. Şiîliğin Mezhebî Teşekkülünü Hazırlayan Olaylar	35
a. Tevvâbûn Hareketi	35
b. Muhtar b. Ubeyd es-Sakafî Hareketi.....	36
1.2.3. Şia'nın Mezhepleşme Süreci ve Şîf Farklılaşmalar	38
a. Zeydiyye	40
b. İsmailiyye	41
c. İmamiyye.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

H. III. ASIR SİYASETİNDE MU'TEZİLE VE ŞİA	47
2.1. III. Asrın Sonuna Kadar Abbasîler Dönemine Genel Bir Bakış..	47
2.2. Abbasîlerin Mu'tezile ile İlişkisi	59
2.3. Abbasîlerin Şia ile İlişkisi	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MU'TEZİLE VE ŞİA ARASINDAKİ DİNİ-SİYASİ ETKİLEŞİMLER	85
3.1. Mihne Öncesi ve Mihne Sürecinde Mu'tezile-Şia İlişkileri	86
3.2. Mihne Sonrası Dönemde Mu'tezile-Şia İlişkileri	98
a. Cahız ve İmamet Düşüncesi	98
a. Usûlî Düşüncenin Doğuşu	111
b. Mihne Sonrası Mu'tezile'nin Durumu	115
3.3. Mu'tezile-Şia Etkileşiminin Fikrî Tezahürleri	118
3.3.1. Tevhid	118
3.3.2. Adalet	121
3.3.3. Nübüvvât	125
3.3.4. Meâd	126
SONUÇ	129
KAYNAKÇA	133
DİZİN	143

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen madde/Adı geçen makale
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
Mad.	: Madde
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Thk.	: Tahkik eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: ve diğeri/ ve devamı
Yy.	: Yayıncılık

ÖN SÖZ

Hız. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan hilafet tartışmalarının, aynı zamanda İslam düşünce tarihindeki ilk ihtilaf- lar olduğu söylenebilir. Müslümanlar arasındaki bu dinî/siyasî ayrışmalar, zaman içerisinde mezheplerin oluşumunda etkili ol- muştur. Özellikle Hız. Peygamber'den sonra hilafetin Hız. Ali'nin hakkı olduğunu savunan bir grup zamanla imamet konusunu mezhebî karakteri haline getirmiş, günümüzde hala varlığını devam ettiren Şîlik mezhebini oluşturmuştur. Zaman içerisinde belli evrelerden geçen Şia; Zeydiyye, İsmailiyye ve İmamiyye şeklinde fırkalara ayrılmıştır.

Çalışmanın büyük bir kısmında; Şia, Şiilik, Alioğulları gibi kavramlar, çoğunlukla İmamiyye Şiasını ifade etmek için kul- lanılmıştır. Bununla beraber İmamiyye Şiasının teşekkülünden önceki dönem için bazen Rafıza/Rafizî kavramı tercih edilmiştir. Diğer taraftan, hicrî ikinci asrın başlarında yaygınlaşan tercüme faaliyetleri ile İslam dünyası felsefe ile tanışmış, bunun sonucun- da da aklı ön plana çıkararak, hatta zaman içerisinde aklı, nasların da üzerinde gören bir mezhep olan Mu'tezile teşekkül etmiştir.

Bu çalışma, erken dönemde teşekkül etmiş olan, mezhep- ler tarihinin inceleme alanına giren iki mezhep, Mu'tezile ve Şia'nın geçirdikleri evreleri, siyasetle kurdukları ilişkileri ve aralarındaki fikrî etkileşimi, mezhepler tarihi yazımına uygun olacak şekilde tarihî sıra dikkate alınarak ortaya koymayı amaç- lamıştır. Mu'tezile ve Şia ile ilgili İslam dünyasında birçok ça- lışma yapılmış olmasına rağmen, muahhar dönem olarak kabul edebileceğimiz hicrî dördüncü ve beşinci asırlar istisna tutula- cak olursa, özellikle erken dönemde iki mezhebin aralarındaki etkileşime dair doğrudan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu ça- lışmada, Mu'tezile ve Şia'nın mümkün olduğunca erken dönem- de var olan ilişki ve etkileşimlerine yer verilmiş, dördüncü ve

beşinci asırlarda görülen dönüşüm, etkileşimin neticesi kabul edilmiştir.

Hicrî ikinci asrın başlarında akılcı bir yaklaşımla Basra'da ortaya çıkan Mu'tezile, büyük ölçüde Ebu'l-Huzeyl el-Allâf tarafından sistematize edilmiştir. Efdaliyyet tartışmalarında mezhebin görüşlerinden ayrılan Bısr b. Mu'temir, Bağdat'ta farklı bir ekolün oluşumuna yol açarak Mu'tezile'nin Basra ve Bağdat ekolü şeklinde ikiye ayrılmasına neden olmuştur. Mu'tezile'nin özellikle Bağdat ekolü, imamete ilişkin fikirlerinde, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'den sonraki en efdal kişi olduğunu ve imameti hak ettiğini ileri sürerek Şia'ya yakınlaşmıştır. Bunda, dönemin siyasi şartlarının etkili olduğu düşünülmektedir. Çalışmada bu husus etraflıca incelenecektir.

Erken dönemde Şîf Rafıziler, naslardan ve imamların sözlerinden beslenirken, hicrî üçüncü asırdan itibaren özellikle Nevbahtîlerin Mu'tezile ile etkileşimleri neticesinde, gaybete ilişkin eleştirilere cevap vermede yetersiz kalmışlardır. Bundan dolayı, aklı belli ölçüde kullanmaya başlamışlardır. Devam eden süreçte ise muahhar Şîf İmamî kelamcılar, Şeyh Müfid ve Şerif Murtaza gibi isimler tarafından da aklı önemseyen bir mezhebe dönüşmüşlerdir.

Şia'nın Mu'tezile ile etkileşiminin, onların fikrî dönüşümüne önemli derecede etki ettiği anlaşılmaktadır. Çalışmamızda bu husus ayrıntılı olarak izah edilmeye çalışılacaktır. Hatta zaman içerisinde yakınlaşan bu iki mezhebin, tevhid, adalet, nübüvvet gibi birçok temel meselede paralel görüş serdettiği görülmüştür. Bu husus da, örneklerle izah edilecektir.

Hasan Basri DEMİRER
İzmir 2025